

Linguistica ONLINE. Added: January, 30th 2006.

http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/havlova/hav-001.pdf

ISSN 1801-5336

O potřebě slovníku sémantických změn^[*]

Eva Havlová

Ve sborníku *Problemy indojevropejskogo jazykoznanija* (Moskva 1964) vydal O. N. Trubačev zajímavý a podnětný článek pod názvem "Molčat" i "tajat"; až podtitulek *O neobchodimosti semasiologičeskogo slovarja novogo tipa* napovídá o obsahu článku více.

Materiálová část článku pojednává o dvojicích slov se stejně znějícími kořeny, z nichž jedno znamená "tát" (resp. "tlít"), druhé "mlčet" (nebo "tajit"), např. ř. *tēkō* : lat. *taceo*, slov. *tlēti* : lit. *tylėti*, slov. *tajati* : *tajiti* (ale dvojice sthn. *molewēn*: slov. *mlčati*, lit. *tirpti* : slov. *trpěti* mají asi odlišnou cestu sémantického vývoje). Nemůžeme u nich zatím vysledovat a vysvětlit celý vývojový proces, protože chybějí sémantické mezičlánky; pouze fakt, že je takových dvojic více, nám dovoluje předpokládat, že nejde o homonyma.

Upozornění na takové dvojice je jistě už samo o sobě zajímavé jako podnět k dalším pracím. Důležitější je však obecná část článku. Trubačev správně zdůrazňuje, že k rozvoji etymologického bádání nestačí vydávat jenom nové etymologické slovníky jednotlivých jazyků (i když je samozřejmým požadavkem, aby každý jazyk svůj moderní etymologický slovník měl), že je nutné vypracovat i speciální pomůcky pro etymologické bádání (nikoliv ovšem speciální v tom smyslu, že by neměly význam, a značný, i pro jiná odvětví jazykovědy). Takovými pomůckami jsou obrácené slovníky jednotlivých jazyků a slovník sémantických změn, o jehož zaměření a podobě Trubačev v článku pojednává. O užitečnosti podobné práce nejen pro etymologii, nýbrž i pro obecnější otázky jazyka a myšlení není třeba se šířit.

Volání po slovníku sémantických změn se neobjevuje ve vědecké literatuře poprvé, dokonce můžeme říci, že se na slovníku tohoto typu už řadu let pracuje. Již na 7. lingvistickém sjezdu v Londýně referoval R. Schröpfer o své dlouholeté práci na takovém slovníku (*Wozu ein vergleichendes Wörterbuch des Sinnwandels*, v *Proceedings of the 7th International Congress of Linguists*, London 1952). Jeho materiál (který musel po válečných událostech začít sbírat znovu) je excerpován z rozsáhlé palety jazyků indoevrop-

ských (těch pojal víc než např. Buck ve svém *Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages* z r. 1949) i z nejdůležitějších jazyků neindoevropských.

Oba autoři se však poněkud různí v tom, co a jak má být do slovníku zahrnuto, proto snad nebude na škodu uvést pro názornost konkrétní ukázky:

(Schröpfer) "Kohout": Ia "zpívající" (germ. *hana* Ia1, lit. *gaidys* Ia2)
 Ib "časně ráno zpívající" (ř. *ėikanós* Ib1, stfr. *chante-cler* Ib2)
 Ic "křikloun" (hebr. *tarnegol*)
 IIa "prorok počasí" (něm. *Wetterprophet*).

(Trubačev) "Dout" > "mluvit, myslet": ie. **uē-* "dout, foukat" (slov. *vėjati* aj.) nalézáme s rozšířením t-ovým v stsl. *отвѣтити, větii* apod., v. Toporov v *KSIS* 25, 1958, 86, jemuž však proces sémantického vývoje není zcela jasný; právem pochybuje o výkladu Vaillantové a Thiemeho. Potvrzením správnosti tohoto sémantického přechodu je stsl. *думо* "duji" proti p. *duma* "pýcha, hrdost", b. *duma* "slovo", r. *dumat* "myslet", v. Jacobsson, *Studia slavica G. Gunnarsson sexagenario dedicata*, 35-42, jenž předpokládá sémantický vývoj "dout" > "výdech, slovo" (fr. *souffler le mot*) > "mysl".

Z těchto ukázek vysvítá jasný rozdíl v pojetí slovníku: strohý výčet etymologicky jasných slov, založený na excerpci slovníků u Schröpfera proti Trubačevovu obsáhlejšímu a hodnoticímú soupisu sémanticky zajímavých, ale v různém stupni přesvědčivých etymologií, založenému na excerpci etymologické literatury. Snad právě z ohledu na ni navrhuje Trubačev z praktických důvodů omezit slovník na jazyky indoevropské, i když si je vědom toho, že u sémantických jevů nehrají genetické souvislosti žádnou roli. Naopak můžeme říci, že sémantické paralely z jazyků nepřibuzných mají větší cenu, protože synonyma jednoho jazyka, i když jde o slova různých kořenů, mohou na sebe působit. Spolehlivější oporou etymologa, hledajícího paralely pro sémantický vývoj jím předpokládaný, je nesporně slovník Schröpferův, kdežto slovník, jaký si představuje Trubačev, by byl zase četbou zajímavější, podnětnou i tím, že upozorňuje někdy na ne zcela osvětlená místa v etymologii.

Snad by se dala obě hlediska spojit takto: Za záhlavím, vyjadřujícím jistou sémantickou změnu, by následovaly doklady, seřazené do dvou nebo tří skupin (případně rozlišené i graficky) podle stupně přesvědčivosti. První skupinu (jádro slovníku) by tvořila slova, kde můžeme sémantickou změnu sledovat v materiálu samém (např. slovo má oba významy doložené, původní význam až časem ztrácí) a slova, jejichž etymologie je zcela průzračná (doklady Schröpferovy). Druhou skupinu (kde by bylo nutno uvádět v úplnosti etymologickou literaturu) by tvořila slova, kde sémantickou změnu jen předpokládáme na základě etymologického výkladu; v této skupině bychom ještě mohli rozlišit a) etymologie jednoznačné hláskoslovně i slovotvorně, s přesvědčivým objasněním procesu sémantického vývoje, a b) ostatní etymologie. I když bychom podle tohoto dělení např. Trubačevovu dvojici "tát" - "mlčet" zařadili do skupiny 2 b, můžeme říci, že i když nebude chlebem, bude aspoň solí budoucího slovníku sémantických změn.

[*] Previously published as Havlová, Eva. 1965. "O potřebě slovníku sémantických změn". *Jazykovědné aktuality* IV.3-4. Praha: Československá Akademie věd. Reproduced with permission. [Editor's note]